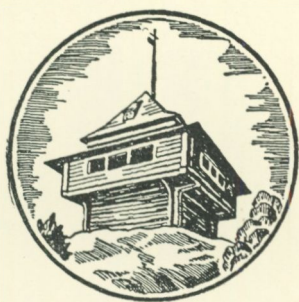

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1936**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1936

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

*Årsbokens omslag med en interiörbild från Bellmans-
museet på Skansen är utfört efter fotografi
av Olof Ekberg.*

Tryckt i gravyrtryck hos

Victor Pettersons Bokindustriaktiebolag, Stockholm 1936

"BEHYVLINGEN" I ENKÖPINGS SNICKAREGESÄLLSKAP

av Gösta Berg

Under den omordning, som 1934 företogs i Nordiska museets samlingar av minnen från den gamla skråtiden, gjordes en intressant och oväntad upptäckt. Man kom nämligen att öppna en kista, bild 1, som tillhörde Enköpings snickaregesällskap och fann i denna en ganska fullständig uppsättning av ett slags redskapsattrapper, helt tillverkade av trä, bild 2. I kistan lågo sålunda en lång hyvel, en s. k. »rubank», två vanliga hyvlar, bild 3, en yxa, ett alnmått, två vinkelhakar, i museets inventarium kallade »passare», ett stämjärn, kallat »hackjärn», ett par glasögon, en örslev och två andra föremål, som inte omedelbart avslöjade sin funktion. Av de båda sistnämnda kallas i inventariet den koniska träbiten för »kil», en term, som jag emellertid för närvarande icke kan närmare förklara. Den fyrkantiga »klotsen» åter skulle möjligen kunna vara en slipkloss för träpolering. Samtliga föremål äro svärtade och även yxhuvud, hyveljärn, glasögon etc. äro av trä. I hyvlarna och yxan äro inlagda ärter eller träkulor, som skramla, när man skakar redskapen.

Snickaregesällernas kista förvärvades av Artur Hazelius redan år 1878 genom förmedling av den kände »enköpingsdoktorn» E. Westerlund. Föremålen, som lågo i kistan, hade vid detta tillfälle även de blivit granskade och märkta med Nordiska museets inventarienummer. Ingenting ger emellertid vid handen att man då förstått deras användning och betydelse. Sedermera ha de legat undangömda för forskares och intresserades blickar. Det var alltså ett nyförvärv, om man så vill, som nu gjordes, men ett nyförvärv inom museets egna murar, sådant som någon

Bild 1. Kista från Enköpings snickaregesällskap. Nordiska museet 22,563.

gång kan göras även i en institution, där mycket intresse nedlägges på samlingarnas sortering och bearbetning.

För forskningen var emellertid återupptäckten av dessa saker av allra största intresse. Man hade visserligen hört talas om att upptagningsceremonier av samma art som studenternas depositionsförfarande också förekommit i vårt land. Vissa sedvänjor av detta slag, ofta likväl bleka och urvattnade, levde för övrigt kvar ända fram emot skråväsendets upplösning vid 1800-talets mitt (jämför t. ex. Chambert i Svenska landsmål 1912). Men en mera konkret kunskap om hur det tillgick vid dessa ceremonier ha vi alldeles icke. I protokoll och handlingar möta de nästan endast i form av då och då framställda krav på att endast gesäller, som undergått invigningsceremonien, skulle anses vara gilla arbetare, medan andra borde uteslutas såsom snyltgäster och bön-

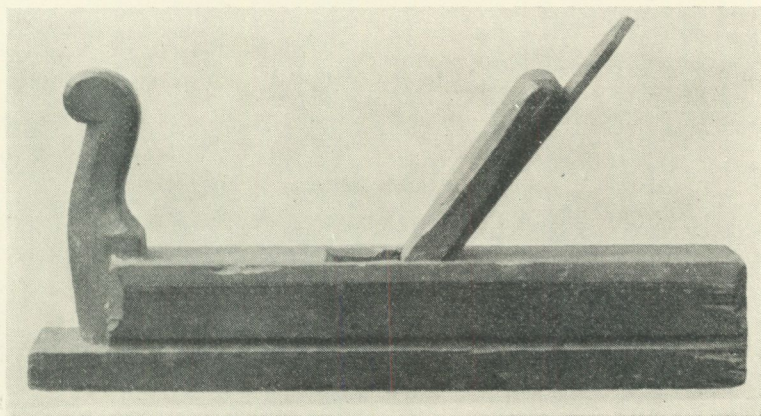
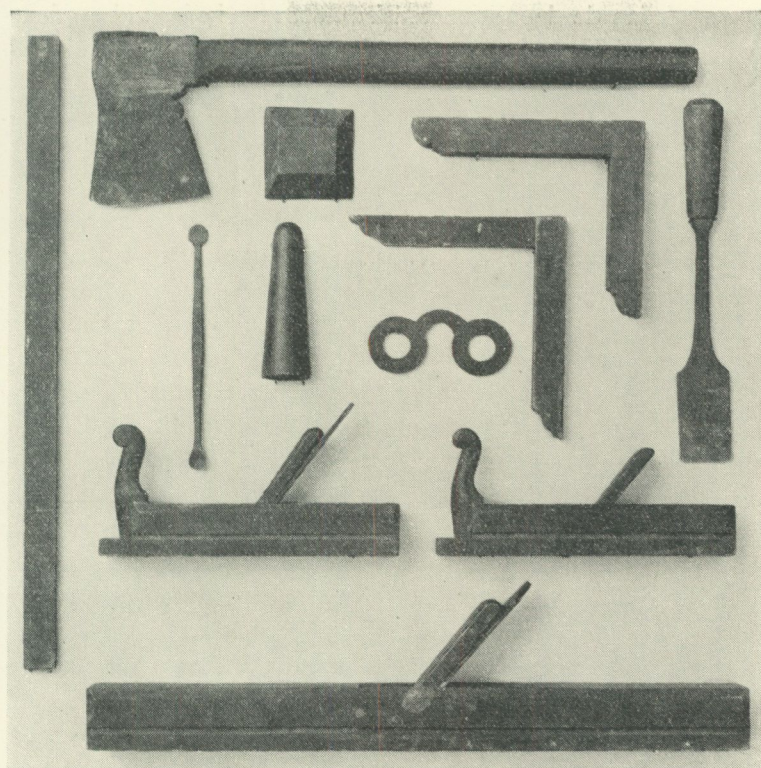

Bild 2—3. Verktyg använda vid »behyvlingen» i Enköpings snickaregesällskap.
Nordiska museet 22,563.

hasar. Medan de depositionsredskap, som brukades vid student-invigningen i Uppsala på 1600-talet, finnas bevarade i universitetets samlingar, har man tidigare i vårt land endast känt till några få motsvarande föremål från gesällskapen (depositionsredskapen äro publicerade av förf. i Svenska kulturbilder III, 1930). Ehuru de helt naturligt en gång måste ha varit ganska vanliga, har man för att få en uppfattning om de former, under vilka intagningen skedde, huvudsakligen fått bygga på utländska paralleller.

Enköpings stads snickareämbete inrättades enligt vad som framgår av dess i Nordiska museet förvarade protokollsbok den 12 april 1758. I början av följande år figurera gesällerna bland annat i följande passus: »Bewiljades gesällerne at i Embetslådan få inlägga sine qwartals pgr tils de kunna sielfwa förskaffa sig låda — —» (19/2). Först år 1763 skaffade sig gesällerna en sådan låda, den ännu bevarade, bild 1. I protokollet den 18 mars detta år heter det: »Anmälte gesällerne, thet the voro sinnade bygga sin egen låda i anseende hwartil the begärte underrättelse huru stor fordran the för influtne qwartals pgr hos mästare lådan ägde — —.» Mästarnas protokoll avslutas med orden: »I öfrigit lyckönskades gesällerne til thenna theras nya inrättning.»

Enköpings snickareämbete liksom dess gesällskap var efter allt att döma en typisk skråsammanslutning av det slag, som i tämligen ensartade former, särskilt under 1700-talets andra hälft, kommo till stånd runt om i vårt land. Mästarna voro endast till ett mindre antal bosatta i staden; medlemmar i ämbetet voro nämligen också gårdssnickarna ute på herrgårdarna och snickare i närbelägna mindre städer. För att endast ta några exempel från ämbetets första tid, så figurera här hovsnickaren på Sjöö, snickarna på kungsgården Strömsholm och Ekolsunds gård samt senare också snickare i Östhammar etc. Det är redan i sig självt sannolikt att de ceremonier, vilka varit förknippade med hantverksorganisationerna i en sådan miljö, till hela sin karaktär måste betraktas som lån från mera betydande och äldre sammanslutningar. Vi ha med andra ord rätt att dra vissa slutsatser från denna samling, som av en ren tillfällighet blivit bevarad åt eftervärlden.

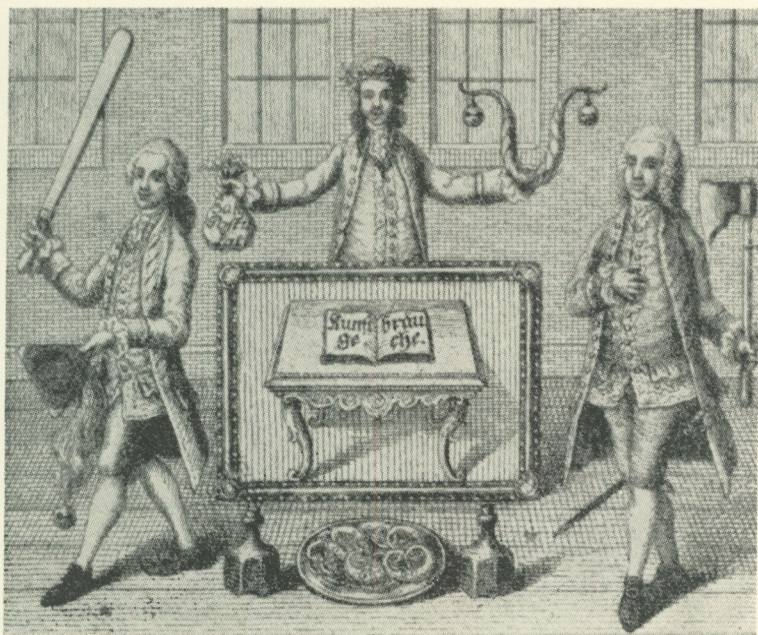

Bild 4. Depositionsscen hos boktryckaregesäller. Kopparstick av J. L. Schwartz 1775. Efter Pelka, Archiv für Buchgewerbe und Gebrauchsgraphik 1930.

För en sådan uppfattning finnas för övrigt också direkta bevis. Fil. kand. Åke Meyerson har i Stockholms snickareämbetes låräkningsbok för år 1757 funnit följande post antecknad: »Enligt Stadsfiscalens påstående wid Rätten, at låta avhämta Snickaregesällernas gycklerieverktyg från herberget till Rätten, Karlen som sammanvräkt samma och upburit tillsammans 12: —» (8/10, Nordiska museet). Av detta dokument är det tydligt att också Stockholmsgesällerna haft en liknande samling av »gyckelverktyg» som sina kolleger i Enköping.

Gesällinvinningar av det slag, vid vilka dessa redskap kommo till användning, ha emellertid som redan antytts varit en gängse sak över stora delar av Europa. Så var fallet icke blott i hela Tyskland utan även i Holland och England. I själva verket spelade denna invinigung rollen av ett slags examen, som helt enkelt

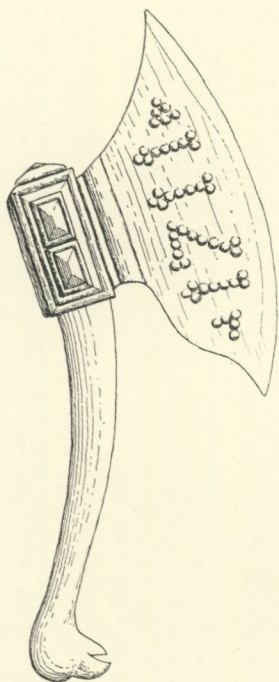

Bild 5. Yxa av trä, använd vid studentdepositionen vid Leipzigs universitet. Här finnes en stor samling sådana verktyg bevarad, bl. a. också innehållande hyvlar och tänger. Efter Bruchmüller, Der Leipziger Student, 1909.

var erforderlig, när det gällde att söka arbetstillfällen på andra håll. På ett sätt kan man säga att den vittomspännande arbetarorganisation, som då fanns i Nordeuropa och som vanligen gick under namnet »Zunften», var ännu effektivare än våra dagars fackföreningsväsen, vilket ju i stort sett ändå håller sig inom en nationell ram. De kända gesällvandringarna, som ofta förde yrkesmännen kors och tvärs i Europa, bidrogo till att hålla systemet levande. Ett exempel härpå, vilket lätteligen kunnat utökas med flera, lämnar en notis i Stockholms Embets- och Byggningskollegiums protokollsbok för den 19 mars 1745: »Upplästes Bormästare och Råds i Danzig, ifrån den ädla Magistraten remmitterade skrivelse av den 12 dennes angående snickareämbetet här i staden andragna klagomål att deras utlärde intet skola i Dantzigs annorlunda få arbete än som läredrängar, och ej heller bliva lidna i gesällernas samkväm i anseende till den härstädes avlagda be-

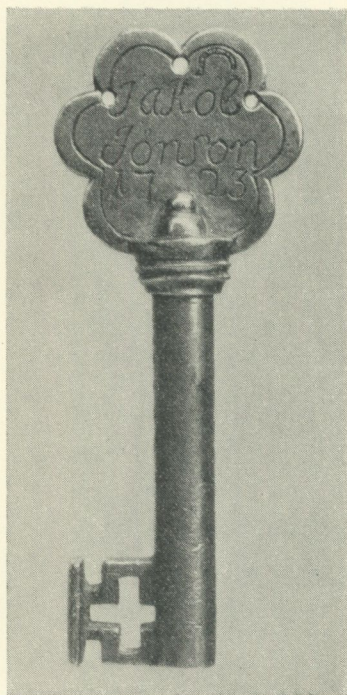

Bild 6. Nyckel av silver, daterad 1723, som använts vid klensmedsgesällernas invigningsceremonier i Malmö. Den som skulle bli gesäll fick bita i axet tre gånger. Nordiska museet 18,080.

hyflingen, däruti förmäles att bemälta missförstånd emellan de svänske och snickaregesällerna i Dantzig är bilagd — — —» (Stadsarkivet).

»Behyvlingen» var just det namn, som användes för gesällinvigningen inom snickarnas krets. Man gick löst på aspiranterna med hyvlar, yxor, vinkelhakar etc., detta kompletterat av ett förhör i ålderdomliga och nästan formelartade frågor. De offentliga myndigheterna hade redan tidigt öppnat kampen mot dessa sedvänjor. I vårt land lägger man märke till en Kungl. Maj:ts skrivelse av år 1741 angående Gewohnheaters avskaffande. I Tyskland upprepade rikslagen 1731 de förbud, som först introducerades redan på 1600-talet, av behyvlingen och andra liknande »missbruk». Detta hjälpte emellertid föga och behyvlingen förekom helt säkert långt fram i tiden. I detta fall är ju redskapsuppsätt-

ningen från Enköping, som man väl närmast får datera till 1763, av intresse (uppgifter om de tyska hithörande sedvänjorna lämnar ett arbete av Max Fehring, *Sitte und Brauch der Tischler*, 1929; jämför Kjellberg, Svenska byggnadsträarbetareförbundets avd. 24, 1932, sid. 14 o. följ.)

Vill man få en klarare uppfattning om de föreställningar, som lågo bakom dessa ceremonier, kan man emellertid lämpligen vända sig till de ovan nämnda motsvarigheterna hos studenterna vid universitetet. Såsom de tedde sig i Uppsala i gammal tid, ha de ofta blivit skildrade och äro säkerligen allmänt bekanta. De framställde i grovt påtagliga former det tillstånd, i vilket den nykomne djäknens andligen ansågs befinna sig: han utrustades med horn i hatten och svinbetar i munnen, svärtades ned i ansiktet, varefter han och hans kamrater drevos in i festsalen »som en hjord oxar eller åsnor». Inför den samlade publiken av äldre studenter vidtog här reningsceremonien: delinkventen skakades med en lång tång, till dess att betarna ramlade av honom, han lades raklång på golvet och hyvlades som en stock och han torkades i ansiktet med en grov disktrasa. Allt detta under det att den verkställande depositorn, som han kallades, ingående skildrade hur den nyblivne studentens själsförmögenheter på samma sätt skulle renas och utvecklas i akademiens hägn. Den »livning» och pennalism i olika former, som ända in i våra dagar levat kvar inom civila och militära utbildningsanstalter äro på sitt sätt också ett uttryck för dessa åldriga sedvänjor.